

ԲԱՐՈՅԱԽՈՍԱԿԱՆ

ԵՒ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՔԻՐՔԷԿԱՐԴ

Ոչ-գիտական Յեսպոստիպի (The unscientific postscript) առեղի ծառայուն մեկնողական մըն է Քիրքէկարդի ամբողջ գործին հիմնական քննալին վրայ. — երկսայրաբանութիւնը զոր ան կը ներկայացնէր զկամ այս կամ այն Նախագահութեամբ: ԿՍՄ՝ գեղագիտական անմիջականութիւն, որ կը բովանդակէ իր մէջ ոչ միայն հաճոյախուզութիւնը այլև յուսահատութիւնը (հերկանդութիւն մահառան մէջն) և կրօնական կամ բնազանցական ինքնապարզումը, և ԿՍՄ՝ բարոյականը՝ անմիջականութեան կրօնքին հետ, և (իբր իր դազաթումը) քրիստոնէութիւնը՝ նկատուած իբր յարակարծիք մը (paradox): Postscriptին մէջ Քիրքէկարդ կը ձգտի սահմանել կրօնական փոխնիփոխումին բնութիւնը: Ու, իրաւ կըրօնքը կը զանազանուի իր անմիջականութեամբ առանց որու չի կրնար ապրիլ: Անմիջականութիւնը ներհակն է խորհրդառութեան. ան ուղղակի հասկացողութիւնն է, ըլլայ զգայարանքնրով, ըլլայ մտառաստութեամբ, ու միակ միջոցն է որով կրնանք ըմբռնել ըլլալը: Ողբականութիւնը, ճշմարտութիւնն է և այս հիմունքին վրայ է որ պիտի բացատրուի և հաւատացուի քրիստոնէութիւնը:

Postscript մթին և անշահաւէտ գիրք մըն է բայց ունեցած է անհաշուելի ազդեցութիւն արդի աստուածաբանութեան վրայ. և Գերմանիոյ մէջ այսպէս կոչուած գոյութենապաշտ իմացականութիւնը հիմնուած է անոր վրայ: Երբ Բ. Կայզմար (Քրոնհայնզէն) կարդաց զայն. առաջին անգամ իր մտաւոր գրգռութիւնը այնքան շօրաւոր եղած էր իր բժիշկը զինքը արգիւնց տարի մը որեւէ բան կարդալ Քիրքէկարդէն: Տօքթոր Լավրէս, զրքին անգլերէն թարգմանութեան մօտաքին մէջ, կը տախարարէ թէ ոչ մէկ մեծ գործ իմաստասիրութեան կամ աստուածաբանութեան վրայ — թերեւ բացառելով Պլատոնի տիւնը:

Երբ — չէր գրուած այնքան սրամտութեամբ, արուեստով: Սրամտութիւնը կը զինել տօքթորին, արուեստը՝ կը նկատենք աւարկելի, քանի որ Քիրքէկարդն իսկ հերքած է արուեստը, իր յայտարարութեամբը: Ոգեպաշտ խորհողը, կ'ըսէ ան, իրեն յատուկ ոճ մը ունի: Անիկա գոյացական է (existential) որ կը նշանակէ թերեւ թէ ձեռք չունի այդ ոճը: Օղբապաշտ խորհողը պէտք է ունենայ բանաստեղծական հաճոյքը ստեղծելու, երեւակայութեան միջնորդութեամբ, ոչ ալ ժամանակ՝ գեղագիտական անշահախնդրութեամբ նիւթ մը մշակելու: Անհրաժեշտութիւն մը առաքինութեան վերածելն էր ստիկա: Բայց նոյն ատեն կը հաստատեն իրողութիւնը զոր ընթերցողը պէտք է պատրաստուի ընդունելու, այսինքն՝ Քիրքէկարդի մտածման բնութիւնն ու եւր ինչպէս ուսմը չէն բաղդատելի սովորական գիտական բացատրութեան (exposition) ոչ ալ գեղագիտական ստեղծագործութեան: Կը կարդաք Քիրքէկարդը իբր թէ ուղէիք լողալ մակընթացութեան մը ժամանակ. դուք կ'ընկըզմիք ամբողջապէս ոգեպաշտութեան արտակարգ հոսանքի մը մէջ որ երբեք չէ ըլլայ ցայտած իմաստասէրի մը միտքէն:

Քիրքէկարդ սկսաւ իր օրագիրը 1834ին երբ 21 տարեկան էր: Թէն ոչինչ այնքան իրաւ է որքան իր հաւատումը թէ «Ամէն ոք հիմնականին մէջ է ան ինչ որ էր տասը տարեկանին», զարմանալի է սակայն տեսնել թէ ինչ ապահովութեամբ ան գտած էր ինքզինքը, վճռած իր անձնաւորութեան նկարագիրը, և ընթացքը իր ճակատագրին: «Ինչ է ճշմարտութիւնը եթէ ոչ ապրիլ գաղափարի մը համարը կ'ըսէ ան: «Ամբողջապէս կատարեալ մարդկային կեանք մը վարելու համար», ան կ'ըզայ անհրաժեշտութիւնը խորսխելու իր մտածման դարգացումը զբանի մը վրայ որ կ'անի միտսին: Կեանքիս խորագոյն արմատներու հետ որոնքմով, այսպէս ըսելու համար,՝ ես կը պատուաստուիմ աստուածայինին վրայ»:

«Ուրախութեամբ և ներքին կորովով է որ ես կը դիտեմ այն մեծ մարդերը որոնք այսպէս գտած են թանկագին քարը որու սիրտին անոնք կը վաճառեն ամէն բան: Իրենց կեանքն իսկ. հոգ չէ թէ զանոնք տեսնեմ կեանքին ստիպման տակ խառչ

նուած և անվարան առաջ ընթացող իրենց համար գծուած ճամբուն վրայ և կամ գտնիմ զանոնք պողոտաներէն հեռու, իրենք իրենց մէջ ինքնասող, ու իրենց ազնիւ նպատակին սպասարկու։ Նոյնիսկ յարգանքով կը նայիմ իրենց սխալներուն որոնք այնքան մօտիկ կը պտակին անոնց։ Մարդուն սա տատուածային կողմն է իր ներքին գործօնէութիւնն է որ կը նշանակէ ամէն ինչ և ոչ թէ տեղեկութեանց զանգուածը, վասնզի այս տեղեկութիւնները պիտի գան և այն ատեն այդ ամբողջ գիտութիւնը պիտի չլլայ թախտովի հաւաքում մը, կամ մանրամասնութեանց յարգողութիւն մը, առանց գրութեան և և կանգոյցի։ Սս ձգտեր եմ նման կեդրոնի մը համար։

Միայն հասկնալով թէ Քրիստոսը սա վճռականութեամբ սկսած է կեդրոն մը գտնելու, որնէ բանէ առաջ ինքզինքը ճանչնալու, ու այսպէս տեսնելու իր ճամբան կեանքին մէջէն, մենք կը հասկնանք իր ասպարէզին երկու վճռական վայրկեանները, — մերժումը ամուսնութեան և իւր-զուտ պաշտօնական եկեղեցին։ Անմիջապէս որ նշանուեցաւ Ռէժինա Սլանին հետ, հասկցաւ որ սխալ արարք մը ըրած էր։ Մտածեց շատ միջոցներ, այս գծախտութենէն խուսափելու, Նոյնիսկ ինքնասպանութիւն, բայց որոշեց գահանալ ինքզինքը նուաստացնելով։ Այնպէս վարուեցաւ, իբր թէ ըլլար, «նենգ, զաւանճան» անոր (նշանածին իրեն համար սէրը սպաննելու առաջադրութեամբ)։ Իր արարքը պատճառեց անձուկ, ցատում, խռովք, և լիապէս չհասկցուեցաւ մինչև իր օրադրին հրատարակութիւնը։ Բայց Նոյնիսկ այս խոստովանութեան օգնութեամբը, հարկ է համակրութեան որոշ ճիգ մը և թերևս յարնչութիւնը (affinité) իր շարժառիթները գնահատելու համար։ «Անուշախ տոտապանքի չըլած մըն էր, — ըլլաւ այսքան անցում ու նոյն ատեն սիրել այնքան օրքան ես կ'ընէի։ Ան վազբուհիի որպէս պայքարեցաւ։ Եթէ ես չըլլայի հաւատացած թէ Աստուած էր գրած վերոն. ան հաւանարար յաղթական դուռ գտար։ Աստուած վէթօ մը եղած էր — նման սէր մը Աստուծոյ ինչպէս ըմբռնած էր Քրիստոսը, չի կրնար զոյակցել մարդկային սիրոյ հետ։

Այդ սէրը զայն պարտադրեց այնքան խնամաբեր ճգնապաշտութիւն մը որքան սուրբերունը. ու արգարե, այս բուպէն, Քրիստոսէկարգի կեանքը, ամէն կողմով սուրբի կեանքն էր։ Թերեւս մեր օրերու ամենէն իրական սուրբն է ան։

Նոյն այս խորութիւնը, ամբողջականութիւնը ոգեկան փորձառութեան անխուսափելի կերպով գինքը վէճի պիտի բերէր կազմակերպուած եկեղեցիին, կամ քրիստոնէութեան հետ։ Իր յարձակումը դառնացաւ ու եղաւ բացէ ի բաց, գէպի վերջերը իր կեանքին, և ճշմարտութեան որոշ բաժին կայ այն թերադրանքին մէջ թէ այդ յարձակումը ազատագրութեան — հոգեբանական միջոց մըն էր հօրեանական խստութեանն, ոճիրի զգացումով մը գերազգուած հօր մը մղեւանագութիւնէն։ Գրիստոնէութեան վրայ իր քննադատութիւնը կը շարունակուի Մարգրիմ ամբողջ ընթացքով և չի սահմանափակուելու միայն եկեղեցիին։ Զայն կը գտնենք, օրինակի համար, զեռ 1835ին, պայքարի մէջ ընդդէմ քրիստոնէական երեւակայութեան յորդութեան, երբ այդ երեւակայութիւնը կը զբաղի յաւիտեանական տոտապանքով կամ չարանքով այնքան յորդ, բայց այնքան ալ սմանդուկ, աղքատ՝ երբ կը զբաղի ընտրեալին կամ խոր հաւատին երանկութեամբ։ Իր երկրին բողոքական եկեղեցին, այսպէսով, յաճախագոյն ու չարաշուք հարուածներ կը ստանայ իրմէ։ Բայց կաթոլիկութիւնն ալ չէ խնայուած։ Միեւնոյն ատեն Քրիստոսէկարգի փաստերը քիչ անգամ կը գիմեն սկիզբութեան կամ չգիտականութեան (անցարքիսիզմ)։ Քրիստոսէկարգի հարազատ նկատմութիւնը կրկն մըն է որ կը թափանցէ, կ'անցնի անդին հրեական բոլոր հաւաքական ձեւերէն, Աստուծոյ հետ դիմ առ դիմ հայեցումի մը համար։

Սխալ պիտի ըլլար այն տպաւորութիւնը տալ թէ Օրագիրները միայն ու միայն կը զբաղին Քրիստոսէկարգի կրօնական զարգացումով։ Ան էսպէս բանաստեղծ մըն էր — Ռոմանթիք շարժումին մէկ գաւազը — ու կը վերլուծէ կեանքի ամէն երես խորութեամբ, հեղուկութեամբ, յաճախ քննադական զգացողութեամբ։ Այդ Օրագրութիւնները բաղդատուեցան Ս. Օգոստինոսի խոստովանութիւններուն, Բասալի խորհրդ-

դաժնութիւններուն և նիւմանի Զատագովա-
կաններուն, Անոնք այս մեծ գիրքերէն ու-
նին քանի մը յատկանիւններ, ու քիչ մըն
ալ աւելին. սանկ քիչ մը բան, աւելի
մօտիկ նիւնին, քան ուրիշ ունէ կը խում-
բին, թէն Բասգալը շատ մօտ է: Բայց
երեք ոլորտներէն որոնց մէջ բաժնած է
ան գոյութիւնը — գեղագիտական, բարո-
յական, կրօնական ոլորտները — միայն
նիւնն է որ կը մըցի, իրեն գեղագիտակա-
նին նշանակութիւնը հասկնալու մարզին
վրայ:

Թէոտոր Հէքէր, Դանիական այս իմաս-
տաւէրին վրայ իր ուսումնասիրութեան մէջ,
յորդաուստ կը խօսի որ Քիրքէկարդի գործը
այնքան բարդ է որ՝ ընթերցողներու սա
եղեք ֆասակարգերը իրարմէ անկախ կրնան
իրենք գիրենք զբաղեցնել անոր մէջ,
աստուածաբանը, իմաստասէրը և քննա-
դատը: Կարելի է որ Քիրքէկարդի ինք պիտի
չտրէր նման բաժանում մը: Հէկէլի մա-
սին իր քննադատութիւնը հիմնական է,
բայց Հէկէլի մէջ ոչինչ կը թուի իրեն այն-
քան թիւր, որքան անոր շրջափոխական
կամ պատմական զանազանութիւնը ընդ-
մէջ կրօնական և բանավարական կարո-
ղութեանց: Քիրքէկարդի համար ամբողջ
մարդը կ'ընդգրկէ երեք կարողութիւնները
իրենց լրիւ ուժգնութեան, ուժին մէջ. և
իմաստասիրութեան էն իրաւ առարկան,
նիւթը՝ այդ կարողութիւնները հաշտեցնել,
միակ համադրումի մը մէջ միաւորել:
Քիրքէկարդի գործը աւելի յարմար պիտի
ըլլար նկատել բողոք ընդդէմ անելին
(cul de sac) առարկայական ծանօթութեան:
Դասախօս Սվէնսըն որուն պարտական ենք
Խմաստասիրական հասկումներէն թարգմա-
նութիւն մը կը գրէ

«Իր պարագային մէջ, մտածման մեծ
հանճարի մը ամբողջ կորովը կը տարածուի,
կը վստահուի պարզեցումին սոցիական ար-
քայութեան, որ արքայութիւնն է ոգիին՝
Հիւսմ ունի գոյութիւնը պարզ մը խորհող-
նելու որոնց հիմնական սկզբունքն է սուր
անշատում մը թիւագրել ընդդէմ «տրամա-
բանական» և «զգացական» իմաստին. վեր-
ջինին մերժելով ամէն ստուգելիութիւն,
ան ճիշդ տրով՝ ամէն իրական ճշմարտու-
թիւն կամ սխալ: Քիրքէկարդի գրականու-
թիւնը շատ լաւ փաստ մը չէ այս տեսա-

կէտին դէմ որ իմաստասիրական սկզբուն-
քի մը կը բարձրացնէ հասարակ նախապա-
շարում մը, յուզականը անյարթիրն և կա-
մայականին հետ նոյնացնող, որքան է
ապացուցում մը անոր սխալականութեան,
արդիւնք՝ տրամաբանօրէն, իմացողաբար
քննադատութեան գրութեան մը (արժեւոր-
ման):

Ոգեպաշտութեան ճիւղիկսիք բառերով
կը խաղայ Քիրքէկարդի իմաստասիրութիւնը
նկարագրելով եթէ չըմբռնէ թէ նման ի-
մաստասիրութեան մը հետ, մէջ, ան, Քիր-
քէկարդի իրապաշտ մըն է և ոչ իտէպաշտ
լին կը խոսի եւրոպական իմաստասիրու-
թեան հետ վասնզի կը փափաքէ բերթալ
իրենէն վեր անձէն՝ անձին, և ոչ թէ իրե-
րէն վեր անձէն՝ իրերուն: Լինելութեան
և անձին երկուութեան վրայ իր խորհրդա-
ծութիւնն էր որ զինքը բերաւ Աստուծոյ
գոյութեան ապացուցումին, ինչպէս հաս-
կումներուն մէջ կը տեսնենք: Կարելի չէ
համառօտակի բացատրել մասնակի ստու-
գութիւնը կամ փոփոխութիւնը գոր Քիր-
քէկարդի կ'անուանէ Վայրկեանը կամ Բա-
ցարձակ Յարակարծիքը (The Moment or the
Absolute Paradox) ոչ ալ տիպէկտիք մե-
թոք որ իրեն բունագրեց ճանաչողութիւնը
կամ ընկալչութիւնը՝ Աստուծոյ, Բաւ է
նօթել որ լայնօրէն տարակարծիք քրիս-
տոնեաներ կը միանան զովելու համար այս
ապացուցումին զեղեցկութիւնը և ընդու-
նելիութիւնը: Քիրքէկարդի, արդի որեւէ ի-
մաստասէրէ մը աւելի խոր կերպով թա-
փանցումը ըրած է քրիստոնէական խոր-
հուրդին սորին, Բայց յետոյ՝ եթէ ընդու-
նելու ըլլանք Քիրքէկարդի վերջին գործերը
իրեւ իր վախճանական պատգամը, այս
պատգամը պիտի նշանակէր գատապարտու-
թիւններ կազմակերպել քրիստոնէութեան
«Պաշտօնականութիւնը անհաշտելի է քրիս-
տոնէութեան հետ», — այս էր իր վերջին
պատգամը. և այլ կերպ մտածել պիտի ներ-
ուի միայն ընդունելով որ իր վերջին գոր-
ծերը կը ներկայացնեն ամբողջական ախ-
տավարակ անկում մը իր ուժերուն մէջ:
Դասախօս Հէքէր, կաթոլիկ մը, կ'ընէ այս
հաւաստումը: Դասախօս Սվենսըն որ միա-
պաշտ մըն է (unitarian) էմբրսըն յիշատա-
կելու իր եղանակովը, ուժգնօրէն կը հա-
կառակի այս տեսակէտին: Բայց Քիրքէ-

ԲԱՆԵԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀՈՒՓՈՒՄԷ ԵՒ ԳԱՅԻԱՆԷ ԿՈՑՍԵՐ

ՍՊԱՆԵՈՑ ՄԷՁ

Դիոգենիանոս կառավարիչը ձերբակալել է կուտայ երկու քրիստոնեաները ու զանոնք կը դրկէ Սէվլի՝ ուր կը բանտարկուին: Ջիրենք մոյթի մը վրայ փառածելէ և երկարէ մահիկներով յօշտել տալէ յետոյ, զանոնք կ'ենթարկէ շատ աւելի անսովոր չարչարանքի մը: Ժուսգա կը մեռնի բանտին մէջ ու կառավարիչը մարմինը խորունկ հորի (in altissimum puteum) մը մէջ նետել կուտայ, բայց քաղաքին Սարինոս եպիսկոպոսը կը հանէ հորէն, պատուով թաղելու համար կոյսին ածիւնները: Դահիճը Ռուֆինան ալ թոպամահ կ'ընէ մինչոյն բանտին մէջ ու մարմինը կ'այրուի ամփոթաւորանի մէջ, բնականաբար հեթանոս բազմութեանց ներկայութեան, բայց Սարինոս եպիսկոպոս մինչոյն զգացումով կը վերցունէ անոր ալ ածիւնները ու կ'ամփոփէ Ժուսգային ածիւններուն քով:

Ագաթանգեղոս (էջ 151) ընդարձակօրէն կը պատմէ որ երբ երանելին Հոսիփօսմէ իր աղօթքը կ'աւարտէր, նոյն գիշերն իսկ եկան շուտով հոն հասան թագաւորին իշխանները, ու իրենց հետ ալ դահնապետ իր դահիճներով և իրենց աւելի վառուած ջահեր: Անոնք մօտեցան ու շուտ մը ձեռ-

քերը ետեւ կապեցին ու կ'ուզէին լեզուն կտրել: Իսկ ան իր կամքովը բերանը բանալով, լեզուն հանելով կ'երկարէր: Այս դրուագը չկայ Սպանիականին մէջ, ոչ ալ վրան գտնուած պատառաստուն հագուստներէն մերկացուել, բայց Ագաթանգեղոսի յաւիտեանքը, հոգ չէ թէ սեղմ ձեռքով, գրեթէ նոյնութեամբ կայ Սպանիականին մէջ, Ագաթանգեղոս կը պատմէ որ դահիճները գետինն մէջ չորս ցից կը զարնեն, երկուքը ոտքերուն և երկուքը ձեռքերուն միջև ու կը պրկեն ու մինչև առաւօտ հրավառ ջահերով կ'այրէին ու կը խորովէին մարմինը: Սպանիական բնագիւղը անսովոր կուտ չած չարչարանքով հաւանաբար կ'ակնարկէ կրակով վառուելուն և կամ կ'ակնարկէ ճարտին վարեցին ընդ գոգն նորու և ի վայր վայր կենդանի փորեցին զաւս երանելուն, և կայր կենդանի փորեցին զաւս երանելուն:

Գայիանէ Սպանիական աւանգուծեամբ թոպամահ կ'ըլլայ բանտին մէջ, մինչդեռ մեր ազգային պատմութեան մէջ դահնապետը զոյժալ կը զարնէ անոր ձեռքերուն ու վաղարայպատի հարաւային զուռնէն կը հանէ դէպի Մեծամօրի կամուրջը տանող արքունի պողոտան, հոն՝ ուր մահապարտները կը սպաննուէին: Ու մինչդեռ Հոսիփօսմէին համար պարաստուած նման չորս ցիցերը կը վարմէին ու ալդ ողորմելի տեսարանին առջեւ Գայիանէ իր վերջին աղօթքը կ'արտասանէր, կը մօտենան դահիճները, կը մերկացնեն երանելին և չորս ցիցերու մէջ մարմինը կը պրկեն և հուսկ յետոյ քարերով արիքները որովայնէն չորս կը թափեն ու սորով զուռն կը բաժնեն մարմինէն:

Սպանիականի մէջ Մարիանեան լեռները Ագաթանգեղոսի Մեծամօրի բլունէն է: Պատմութեան ընթացքը հայերէն ընդարձակ և սպանիական շատ համառօտ բնագիւղներուն մէջ բացարձակապէս նոյնն է: Կարելի էր որ սպանիական ալ նոյնքան ընդարձակ ըլլար՝ եթէ երկու սրբուհիներուն վկայաբանութիւնը շատ ուշ դարերու մէջ զուր ներմուծուած ըլլար իրենց ազգային-եկեղեցական պատմութեան մէջ: Այս կրկին վկայաբանութեանց թատերաբեմը հայկականի մէջ՝ Վաղարշապատն է ու ըստ սպանիականի մէջ՝ Սեվիլը, երկուքն ալ ժամանակի մայրաքաղաքներ:

HERBERT READ

(Վերջ)

կարդ կը մնայ խորունկ, առեղծուածային, անվախճանօրէն նշանակալից: Ան ինքզինք իր տապանագիրը

«Դատը որուն ծառայեց, քրիստոնէութիւնն էր. ու իր կեանքը՝ մանկութենէն՝ սքանչելիօրէն յարմարած էր սա վախճանին: Ան յալիցեցաւ խորհրդածութեան տարազներու մէջ փոխադրել քրիստոնէութիւնը միակտուր և ամբողջ: Իր սրտին մաքրութիւնը միակ նպատակ մը ունենալն էր»: